

دانشگاه آزاد اسلامی
واحد تهران مرکز
دانشکده هنر و معماری / گروه نقاشی
پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: نقاشی

عنوان:

بررسی پرده های تالار نظامیه (صنایع الملک)

استاد راهنما:

جناب آقای محمدرضا فیروزه‌ای

استاد مشاور:

سرکار خانم شادان کیوانی

پژوهشگر:

نغمه صبری

زمستان 1391

تقديم به همسر عزيزم

با سپاس فراوان از زحمات پدر و مادر عزیزم

و با تشکر از راهنمایی اساتید گرانقدر و بزرگوارم جناب آقای محمدرضا
فیروزه‌ای (استاد راهنما) و سرکار خانم شادان کیوانی (استاد مشاور) که
در انجام این تحقیق صمیمانه مرا یاری نمودند.

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب نغمه صبری دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی **89066958900** در رشته نقاشی که در تاریخ **91/11/29** از پایان نامه خود تحت عنوان: بررسی پرده های تالار نظامیه (صنیع الملک) با کسب نمره و درجه دفاع نموده ام.

بدینوسیله متعهد می شوم:

1- این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و د رمواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه های موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.

2- این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

3- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.

4- چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدارک تحصیلی ام هیچگونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی: نغمه صبری

تاریخ و امضا: **91/11/29**

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول

2	1-1 - مقدمه .....
4	1-2 - بیان مساله .....
4	1-3 - اهمیت موضوع .....
4	1-4 - اهداف تحقیق .....
5	1-5 - روش و قلمرو تحقیق .....
5	1-6 - سئوالات و فرضیه ها .....
5	1-7 - محدودیت ها و مشکلات تحقیق .....
5	1-8 - واژه های کلیدی .....

فصل دوم

7	2-1 - گذری بر اوضاع تاریخی، سیاسی و اجتماعی دوران قاجار .....
7	2-2 - مقدمه ای بر نقاشی قاجار .....
9	2-3 - پیکر نگاری درباری .....
10	2-4 - دوره گذار و رواج نقاشی لاکه .....
11	2-5 - مضامین رایج در نقاشی قاجار .....
13	2-6 - نقاشان نامدار دوره قاجار .....

فصل سوم

19	3-1 - خاندان غفاری .....
20	3-2 - صنایع الملک .....
24	3-3 - آثار صنایع الملک .....

فصل چهارم

- ۶۷ ..... ۴- ۱- پرده های تالار نظامیه
- ۷۲ ..... ۴- ۲- مصاحبه با استاد ایرج اسکندری
- ۷۸ ..... ۴- ۳- مصاحبه با استاد محمد رضا فیروزه‌ای

فصل پنجم

- ۹۳ ..... ۵- ۱- نتیجه‌گیری
- ۹۶ ..... گزارش کار عملی
- ۱۰۰ ..... منابع و ماخذ

فهرست تصاویر

عنوان	صفحه
تصویر 1-2 - پرده نقاشی (مرقوم محمدصادق): چهره رستم خان زند، شیراز، حدود 1193 ه.ق.....	16
تصویر 2-2 - پرده رنگ و روغنی (مرقوم میرزابابا): فتحعلی شاه نشسته روی قالیچه مرصع و ساعتی در جلویش، تهران، 1213 ه.ق.....	16
تصویر 2-3 - پرده رنگ و روغنی (مرقوم مهرعلی): فتحعلی شاه در لباس رسمی، تهران، 1228 ه.ق.....	17
تصویر 1-3 - خورشید خانم، آبرنگ روی کاغذ 19×25 سانتیمتر (مشق ابوالحسن ثانی غفاری 1259).....	59
تصویر 2-3 - دو دل داده و پیرزن مشاطه، رنگ و روغن، 112×175 سانتیمتر (غلام جان نثار ابوالحسن نقاشباشی سنه 1259) کاخ موزه گلستان تهران، شماره موزه 8290	59
تصویر 3-3 - محمدشاه قاجار، آبرنگ روی کاغذ 27×40 سانتیمتر، تصویر مبارک اعلیحضرت شاهنشاه عالم پناه در سن سی و نه سالگی سنه 1260 (رقم چاکر درگاه ابوالحسن غفاری کاشانی) مجموعه خصوصی تهران.....	60
تصویر 3-4 - ناصرالدین میرزا ولیعهد.....	60
تصویر 3-5 - شبیه امیرکبیر.....	61
تصویر 3-6 - هزار و یک شب، جلد اول، آبرنگ روی کاغذ 18×32 سانتیمتر، کتابخانه کاخ گلستان، تهران، شماره کتابخانه خطی 2240.....	61
تصویر 3-7 - هزار و یک شب، جلد اول، آبرنگ روی کاغذ 18×32 سانتیمتر، کتابخانه کاخ گلستان، تهران، شماره کتابخانه خطی 2240.....	62

- تصویر 3-8- هزار و یک شب، جلد اول، آبرنگ روی کاغذ 32×18 سانتیمتر، کتابخانه کاخ گلستان، تهران، شماره کتابخانه خطی 2240..... 62
- تصویر 3-9- میرزا ابوالفضل طیب..... 63
- تصویر 3-10- چهره خودنگار صنیع الملک و طرح دستگاه چاپ سنگی 63
- تصویر 3-11- سرلوحه شیر و خورشیدی روزنامه دولت علیه ایران اثر صنیع الملک به طریقه سنگی در سال های 1277 تا 1280..... 64
- تصویر 3-12- قصاص معلم سرخانه به دست عموی پسر بچه مقتول، چاپ سنگی 64
- تصویر 3-13- شفا یافتن دختر نابینای روستایی در یکی از بقاع متبرک رشت، چاپ سنگی 65
- تصویر 3-14- امتحان تفنگ در حضور مبارک، چاپ سنگی 65
- تصویر 4-1- پرده تالار نظامیه، ناصرالدین شاه بر تخت خورشید (تخت طاووس) و پسران و برادر و عموها و میرزا آقا خان نوری و پسرش نظام الملک، رنگ و روغن روی بوم، 550×240 سانتیمتر، کاخ موزه گلستان، تهران، شماره موزه 8590 86
- تصویر 4-2- پرده تالار نظامیه، ناصرالدین شاه بر تخت خورشید (تخت طاووس)، قسمتی از تصویر، رنگ و روغن روی بوم، 550×240 سانتیمتر، کاخ موزه گلستان، تهران، شماره موزه 8590 87
- تصویر 4-3- پرده تالار نظامیه، انوشیروان خان عین الملک، در میان نه تن از درباریان، رنگ و روغن بر روی بوم، 271×192 سانتیمتر، کاخ موزه گلستان، تهران، شماره موزه 8584 87
- تصویر 4-4- پرده تالار نظامیه، سی و یک نفر از رجال و اعیان. رنگ و روغن روی بوم 187×156 سانتیمتر، کاخ موزه گلستان، تهران، شماره موزه 8588 88

تصویر 4-5- پرده تالار نظامیه، دوازده نفر از شاهزادگان قاجار، رنگ و روغن روی بوم 160×470 سانتیمتر،

88..... کاخ موزه گلستان، تهران، شماره موزه 8589.....

تصویر 4-6- پرده تالار نظامیه، دوازده نفر از شاهزادگان قاجار، قسمتی از تصویر، رنگ و روغن روی بوم

89..... 160×470 سانتیمتر، کاخ موزه گلستان، تهران، شماره موزه 8589.....

تصویر 4-7- پرده تالار نظامیه، میرزا سعیدخان وزیر امور خارجه (سمت راست) و ایلچی های عثمانی و

روسیه و فرانسه (کنت گوینو)، رنگ و روغن روی بوم 153×221 سانتیمتر، کاخ موزه گلستان، شماره موزه

89..... 8587.....

تصویر 4-8- پرده تالار نظامیه، میرزاسعیدخان وزیر امور خارجه (سمت راست) و ایلچی های عثمانی و

روسیه و فرانسه (کنت گوینو)، قسمتی از تصویر، رنگ و روغن روی بوم 153×221 سانتیمتر، کاخ موزه

90..... گلستان، شماره موزه 8587.....

تصویر 4-9- پرده تالار نظامیه، اجزای دربار، رنگ و روغن روی بوم 196×272 سانتیمتر، کاخ موزه گلستان،

90..... تهران شماره موزه 8586.....

تصویر 4-10- پرده تالار نظامیه، پرده شاهزادگان درجه اول (نواب والا علیقلی میرزای اعتضاد السلطنه) پسر

91..... پنجاه و چهارم فتحعلی شاه از افاضل شاهزادگان قاجار و وزیر علوم ناصرالدین شاه در وسط تصویر.....

فصل اول

1-1 - مقدمه

دوران قاجار، دورانی است با معیارهای زیباشناختی نو و مراودات هرچه بیشتر با مظاهر دنیای غرب، هنرمند مابین سنت‌های پیشین و نوگرایی که سوغاتی از فرنگ می‌باشد، درگیر می‌شود. نقاشی راهش را از ادوار پیشین جدا می‌کند و پا به عرصه جدیدی می‌گذارد. نقاشی دوره قاجار، دوره‌ای است که از یک طرف نقاش، علاقه-مندی وفاداری خویش را به هنر ایرانی و واپسین عناصر سنتی نشان می‌دهد و از سوی دیگر، شیفتگی خود را به نمایش تجدد، نوخواهی و نوگرایی، فرهنگ و اندیشه و هنر غربی را اعلام می‌دارد. با توجه به اوضاع سیاسی-اجتماعی آن دوران، رابطه با غرب و سفر شاهان قاجار به کشورهای اروپایی، تأثیرپذیری نقاشی از هنر اروپایی، سیر صعودی گرفت. در این دوره نقاشی وابستگی‌اش را به ادبیات تا حدی از دست می‌دهد و به شکل پرده‌های بزرگ روغنی و بعضاً بر روی دیوار ظاهر می‌شوند.

همچنین سبکی منسجم و مکتبی در نقاشی ایران پدید می‌آید که عنوان «پیکرنگاری درباری» را به خود می‌گیرد که «انسان» در آن محور اصلی توجه می‌باشد و غالباً تصاویری است از شاه و شاهزادگان و رامشگران درباری.

میرزا ابوالحسن خان غفاری کاشانی معروف به «ابوالحسن ثانی» ملقب به «صنیع‌الملک» نگارگر و گرافیکست هنرمند دوره قاجار است که در دربار محمدشاه قاجار خوش درخشید. او نخستین هنرمند ایرانی بود که در اروپا آموزش دید و زمانی که به ایران بازگشت، ناصرالدین‌شاه لقب نقاشباشی دربار را به او داد. وی بنیان‌گذار اولین هنرستان نقاشی در ایران است که اولین مکان آکادمیک نقاشی و چاپ سنگی در آن دوران بوده است. صنیع‌الملک را پدر گرافیک ایران نام نهاده‌اند. وی همچنین مسئول طبع روزنامه دولت علیه ایران شد و مقرر شد برای هر شماره این روزنامه تصاویری از رجال و وقایع جاری تهیه و چاپ کند. ابوالحسن غفاری هنرمندی تأثیرگذار در نقاشی ایرانی می‌باشد و او باعث نزدیکتر شدن نقاشی به اوج طبیعت‌گرایی می‌شود. او یکی از بزرگترین نقاشان دوره قاجاریه می‌باشد که در محافل آن زمان او را رافائل نامیده بودند.

آثار او مشتمل بر نقاشی‌های «کتاب هزار و یک شب»، مجموعه «سلام نوروزی» یا «پرده‌های تالار نظامیه» و مجموعه پرتوها می‌باشد.

این تحقیق راجع به مجموعه پرده‌های تالار نظامیه صنایع‌الملک می‌باشد که شامل 7 اثر می‌باشد و 84 صورت و شخصیت در آنها تصویر شده است که در پرده مرکزی، ناصرالدین‌شاه بر تخت خورشید به همراه پسران و صدراعظم و ... و در شش پرده دیگر شاهزادگان و درباریان، رجال مملکتی، اعیان و اشراف، روسای ایلات و عشایر کشور و سفیران خارجی به صف ایستاده‌اند. این نقاشی‌ها مجموعه جالبی از صورت رجال و بزرگان کشور در آن روزگار به شمار می‌رود و از این حیث بسیار ارزشمند است.

این پرده‌ها که سالیان سال در گنجینه کاخ گلستان نگهداری می‌شد، در سال گذشته رونمایی شد، ولی تاکنون خبری از آن‌ها نیست و هنوز در معرض دید عموم قرار نگرفته است و شاید یکی از دلایل آن کمبود امکانات برای نمایش این آثار ارزشمند است. این تحقیق امکان این را فراهم می‌آورد که آثار دیده نشده او را با دقت بیشتری بنگریم و بررسی کنیم و همچنین شناخت وسیع‌تر و جامع‌تری از صنایع‌الملک، نقاش بزرگ دوره قاجار بدست بیاوریم.

در این پژوهش، ابتدا در فصل اول نگاهی به نقاشی دوره قاجار، مکتب پیکرنگاری درباری و نقاشان نامدار این دوره می‌اندازیم و سپس در فصل سوم به شرح خاندان غفاری، صنایع‌الملک و آثار او می‌پردازیم و در آخر هم در فصل چهارم اثر بزرگ او، پرده‌های تالار نظامیه را مورد بررسی قرار می‌دهیم و برای یافتن اطلاعات بیشتری در این زمینه مصاحبه‌هایی با استادان ارجمند، آقای اسکندری و آقای فیروزه‌ای انجام داده‌ایم که در رونمایی این آثار حضور داشتند و از نزدیک آن‌ها را دیده‌اند. این تحقیق هم به صورت پژوهش کتابخانه‌ای (اسنادی) و بر اساس پژوهش انتقالی و بررسی تاریخی و هم به شیوه پژوهش میدانی و به صورت مصاحبه‌های اکتشافی می‌باشد.

1 - 2 - بیان مساله

این تحقیق راجع به میرزا ابوالحسن غفاری معروف به صنایع الملک از نقاشان ایرانی است، وی بزرگترین نقاش دوره قاجاریه است که در محافل آن زمان او را رافائل ایران نام نهاده بودند. وی بنیان گذار اولین هنرستان نقاشی در ایران است که اولین مکان آکادمیک نقاشی و چاپ سنگی در آن دوران بوده است. صنایع الملک را پدر گرافیک ایران نام نهاده اند. آثار او مشتمل بر نقاشی های کتاب هزار و یک شب، تالار نظامیه و مجموعه پرتره ها می باشد. پرده های تالار نظامیه نقاشی هایی از مجموع آثار صنایع الملک است که به تازگی بعد از این همه سال در مجموعه فرهنگی - تاریخی کاخ گلستان به نمایش گذاشته می شود و شامل 17 اثر می باشد و بیش از 80 شخصیت در این پرده ها قابل مشاهده است و این نقاشی ها اسناد مهمی از چهره نگاری قاجاری به حساب می آید و اینکه چرا تاکنون این آثار در معرض دید عموم قرار نگرفته است؟

1 - 3 - اهمیت موضوع

نمایش پرده های تالار نظامیه، نقاشی های منحصر به فرد و بزرگ از بزرگترین نقاش دوره قاجار که سالیان سال بود که در گنجینه نگهداری می شد، فرصت مغتنمی بود برای دوباره دیدن و تحقیق کردن در مورد آثار ارزشمند صنایع الملک که از مهمترین نقاشان تاریخ هنر ایران است. اینکه آثار دیده نشده از او را بررسی کنیم و با دقت بیشتری به این آثار بنگریم. زیرا که این مجموعه نقاشی ها اسناد مهمی از چهره نگاری قاجاری به حساب می آید.

1 - 4 - اهداف تحقیق

بررسی مجدد بر روی آثار دیده نشده صنایع الملک، شناخت جامع تر و وسیع تر صنایع الملک به عنوان بزرگترین نقاش دوره قاجار

1-5 - روش و قلمرو تحقیق

این پژوهش هم بر اساس شیوه کتابخانه ای (اسنادی) صورت گرفته و به صورت پژوهش انتقالی و بر اساس بررسی تاریخی و هم به شیوه پژوهش میدانی و به صورت مصاحبه های اکتشافی می باشد.

1-6 - سوالات و فرضیه ها

- فرض بر این است که این آثار سال های سال است که در گنجینه نگهداری می شده است و بعد از این همه سال در معرض دید عموم قرار گرفته است.
- فرض بر این است که امکان نمایش این آثار به دلایلی وجود نداشته است.
- فرض بر این است این آثار، اسناد مهمی از چهره نگاری قاجاری به حساب می آید.

1-7 - محدودیت ها و مشکلات تحقیق

از نزدیک دیدن این آثار و عکاسی از آن ها، قطعاً نتیجه مطلوب تری را فراهم می ساخت، اما متأسفانه به دلیل سنگین بودن و قطع بزرگ آثار و فراهم نبودن مکانی برای ارائه این تابلو ها، این کار میسر نشد و تنها، عکس هایی که متعلق به مجموعه کاخ گلستان بود، در اختیار من گذاشته شد. بعد از رونمایی این آثار در سال گذشته، متأسفانه تاکنون به معرض نمایش برای عموم در نیامده است و برای اطلاعات بیشتری در این زمینه غیر از شیوه کتابخانه ای (اسنادی)، از روش پژوهش میدانی و مصاحبه هایی با اساتید ارجمندی که در رونمایی این آثار حضور داشتند و از نزدیک آن ها را دیده بودند، استفاده شده است.

1-8 - واژه های کلیدی: نقاشی قاجار، پیکر نگاری درباری، صنایع الملک، پرده های تالار نظامیه

فصل دوم

1-2- گذری بر اوضاع تاریخی، سیاسی و اجتماعی دوران قاجار

خاندان قاجار مانند بسیاری از قبایل ترک، در سده 14 میلادی، از آسیای میانه به خاورمیانه آمدند ولی تا آغاز سده 16 در حوزه سیاست ایران ظاهر نشدند. «مورخان درباری قاجاری این خاندان را از نسل چنگیز خان مغول قلمداد کرده‌اند و به آنان عنوان «خاقان» داده‌اند، حال آن که بنا بر قراین و شواهد، قاجاریه طایفه‌ای از ترکمانان نواحی شرقی آناتولی و قفقاز بوده‌اند که ظاهراً با طوایف بیات ارتباط خویشاوندی داشته‌اند.» (زرین کوب، 1375، ص 138)

سران قاجار حق سلطنت پس از صفویه را از آن خود می‌دانستند، زیرا در اتحاد با شش قبیله ترک و شیعه که به قزلباش معروف بودند، صفویها را در رسیدن به سلطنت یاری کردند. آقا محمدخان رئیس طایفه قویونلو ایل اشاقی باش بود که در شیراز تحت نظر کریم خان روزگار سپری می‌کرد. پس از مرگ وی (1193 ه ق) قیام و در طی 16 سال مبارزه با خاندان زند و دیگر رقبای خود سرانجام پیروزی رسید و این گونه سرآغاز سلطنت قاجار کلید می‌خورد.

2-2- مقدمه‌ای بر نقاشی قاجار

دوران قاجار، دورانی است با معیارهای زیباشناختی نو و مراودات هر چه بیشتر با مظاهر دنیای غرب، هنرمند ما بین سنت‌های پیشین و نوگرایی که سوغاتی از فرنگ می‌باشد درگیر می‌شود. نقاشی راهش را از ادوار پیشین جدا می‌کند و پا به عرصه جدیدی می‌گذارد.

تصاویر چاپ سنگی نوعی هنر جدید را در میان مردم رواج می‌دهند که به علت تکثیر در تعداد زیاد و قیمت پایین می‌توان آن را «هنر مردم پسند» نامید. عکاسی در این دوره برای نخستین بار مورد توجه و حمایت شخص شاه قرار می‌گیرد و روز به روز پیشرفت می‌کند تا جایی که به علت به تصویر کشیدن زندگی پر تجمل شاهان باعث تزلزل جایگاه آن‌ها می‌شود.

نقاشی دوره قاجار، دوره‌ای است که از یک طرف نقاش علاقه‌مندی وفاداری خویش را به هنر ایرانی و واپسین عناصر سنتی نشان می‌دهد و از سوی دیگر، شیفتگی خود را به نمایش تجدد، نوخواهی و نوگرایی، فرهنگ و اندیشه و هنر غربی را اعلام می‌دارد. با توجه به اوضاع سیاسی - اجتماعی آن دوران، رابطه با غرب و سفر شاهان قاجار به کشورهای اروپایی، تأثیر پذیری نقاشی از هنر اروپایی، سیر صعودی گرفت. در این دوره که نقاشی وابستگی‌اش به ادبیات را تا حدی از دست می‌دهد و دارای هویتی مستقل می‌شود که به شکل پرده‌های بزرگ روغنی و بعضاً بر روی دیوار ظاهر می‌شوند. در اوایل دوره قاجار، هنر بار دیگر ابزاری می‌شود برای نمایش قدرت و شوکت شاهانه، که هدفش زنده کردن و بازگشت به شکوه دوران هخامنشیان، ساسانیان و صفویان بوده است، ویلم فلور¹ در زمینه باززایی عظمت باستانی ایران در عهد قاجار می‌گوید: «شاهان قاجار بیش از سلسله‌های دیگر ایرانی، تلاش می‌کردند تا در داخل و خارج از ایران قدرت و اهمیت خود را به وسیله هنر به رخ مردم بکشند. از دوره‌هایی که شاهان ایرانی برای مطرح کردن خود از هنرهای تجسمی بهره می‌جستند می‌توان به ادوار پیش از اسلام اشاره کرد... آنها برای نفوذ دادن قدرت خود در اذعان مردم و بزرگ نمایی سلطنت خویش، تصاویر تک چهره و یا دسته جمعی خانواده خود و یا دیدار سفیران خارجی را با آنها نمایش می‌گذاشتند.» (فلور، 1381، ص 30) این هنر پر زرق و برق که تا حد زیادی وامدار سنن گذشته می‌باشند، منجر به پیدایش مکتبی به نام «پیکرنگاری درباری» می‌شود که در آن «انسان» محور اصلی توجه می‌باشد.

با مشاهده تابلوهای نقاشی و آثار نقاشان برجسته این دوران تاریخی به طور خلاصه می‌توان گفت در اوایل دوران قاجار و زمان حکومت فتحعلی شاه که نقاشی به سفارش دربار و درباریان و محدود به محیط بسته بود که شوکت شاهانه را نشان می‌داد و منجر به «پیکرنگاری درباری» می‌شود.

در زمان محمدرضا شاه، هنر «پیکرنگاری درباری» رو به افول می‌رود و موضوع نقاشی‌های این دوره بیشتر از مناظر، دور نماها و طبیعت بی جان‌ها و زنان در حالات مختلف و داستان‌های کهن ایران و نقاشی لاکمی بود.

در زمان ناصرالدین شاه به یک مرحله گذار از نقاشی درباری و وابسته و متأثر از باورهای ایرانی به سوی طبیعت نگاری و واقع بینی در تصاویر می‌رسیم، این مرحله از کار صنایع الملک تا محمودخان و سپس در اوج

1- Willem Floor

خود در آثار کمال الملک کاملاً مشخص است. بیش از پیش تأثیرات غربی را در نقاشی مشاهده می‌کنیم. (ذکاء، 1382، ص 115)

نقاشی عهد زندیه که خود ادامه دهنده سنت فرنگی سازی صفوی بود با مختصر تغییری به دوره قاجار انتقال یافت. می‌توان گفت که مکتب موسوم به «قاجاری» در واقع از عهد کریم خان زند آغاز شد... .

2-3- پیکر نگاری درباری

در زمان فتحعلی شاه شرایط برای تجدید حیات هنر درباری مناسب بود. شاه قاجار شماری از برجسته‌ترین هنرمندان را در پایتخت (تهران) گرد آورد و آنها را به کار نقاشی پرده‌های بزرگ اندازه برای نصب در کاخهای نوساخته گماشت. نخستین نقاشباشی دربار قاجار میرزابابا نام داشت که از او چندین پرده رنگ روغنی و تصاویر یک دیوان اشعار فتحعلی شاه مربوط به سال‌های اولیه سلطنت این شاه بر جای مانده‌اند... عمده مشخصات این سبک عبارت‌اند از: ترکیب بندی متقارن و ایستا با عناصر افقی و عمودی و منحنی؛ سایه پردازی مختصر در چهره و جامه؛ تلفیق نقشمایه‌های تزئینی و تصویری؛ و رنگ گزینی محدود با تسلط رنگهای گرم به خصوص قرمز. (تصویر 2-1)

بدین سان، قرنی پس از انقراض سلطنت صفویان، سبکی منسجم و مکتبی متشکل در نقاشی ایران پدید می‌آید که با توجه به ویژگی‌های موضوعی و کاربردی نقاشی‌ها، عنوان «پیکرنگاری درباری» را برای این مکتب مناسب می‌دانم. پیکرنگاری درباری نمایانگر اوج هم آمیزی سنت‌های ایرانی و اروپایی است در یک قالب پالایش یافته و شکوهمند. به سخن دیگر، این مکتبی است که در آن روشهای طبیعت پردازی، چکیده نگاری و آذینگری به طرز درخشان با هم سازگار شده‌اند.

در این مکتب، پیکر انسان اهمیت اساسی دارد؛ ولی به رغم بهره‌گیری از اسلوب برجسته‌نمایی، همواره شبیه سازی فدای میثاقهای زیبایی استعاری و جلال و وقار ظاهری می‌شود. غالباً شاه، شاهزادگان، و رامشگران درباری تنها در برابر ارسی یا پنجره‌ای که پرده‌اش به کنار جمع شده است، قرار گرفته‌اند... به طور کلی، افراد

بیشتر به واسطه اشیاء معرفی می‌شوند، و کوشش برای نمایش خصوصیات روانی آنها مشهود نیست... مهرعلی برجسته‌ترین نقاش دربار فتحعلیشاه به شمار می‌آید... (تصویر 2-2) محتملاً، مهرعلی به چهره نگاری از زنان درباری نیز می‌پرداخت، ولی این قبیل پرده‌هایش فاقد امضاء هستند. (پاکباز، 1390، ص 153)

در برخی پرده‌ها، چشم اندازی از طبیعت یا معماری در پس زمینه به چشم می‌خورد. نکته آن که نقاش هر چه بیشتر با این عناصر فرعی درگیر شود، از موازین زیبایی شناختی معمول بیشتر فاصله می‌گیرد.

مکتب پیکرنگاری درباری به دست نقاشانی چون محمد صادق، باقر و میرزا بابا تکوین یافت. (تصویر 2-3) (پاکباز، 1386، ص 148)

عبدالله خان از دیگر نقاشان خاصه فتحعلیشاه بود و از او تک چهره می‌کشید. او دیوار نگاره‌ای عظیم از مراسم سلام نوروزی فتحعلیشاه در تالار بارعام کاخ نگارستان اجرا کرده بود (1228 ه.ق)، که اکنون از بین رفته است... محمد حسن افشار، ابوالقاسم و نیز نقاشان جوان‌تری چون سیدمیرزا، احمد، محمد، (شیرین نگار) در این زمان کار می‌کرده‌اند....

2-4- دوره گذار و رواج نقاشی لاکی

مکتب پیکرنگاری درباری که تا حد زیادی به فتحعلیشاه وابسته بود، پس از مرگ او (1250 ه.ق)، به راه زوال رفت؛ و در زمان محمد شاه قاجار دوباره نوعی نابسامانی در نقاشی درباری بروز کرد. از سوی دیگر، در خارج از حوزه دربار، بازار انواع نقاشی رونق بسیار یافت. اواسط قرن نجفعلی (آقا نجف) در اصفهان توانست تحولی در نقاشی زیر لاکی پدید آورد. او مهارت بیشتری در طبیعت نگاری - خصوصاً در سایه پردازی ملایم چهره‌ها نشان داد. در واقع، سبک او پلی بود میان شیوه‌های عهد کریم خان و عهد ناصری. نجفعلی از جمله پرکارترین نقاشان آن زمان بود و معمولاً آثارش را «یا شاه نجف» امضا می‌کرد. نقاش دیگری به نام رجبعلی در اصفهان فعال بود... در همین دوران، لطفعلی (صورتگر) در شیراز عمدتاً به کار نقاشی زیر لاکی و آبرنگ می‌پرداخت و موضوع اصلی نقاشی‌اش گل و بلبل بود. (پاکباز، 1390، ص 158)